

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ

У статті здійснюється аналіз теоретичних поглядів на проблему профорієнтаційного супроводу школярів з урахуванням їх вікової динаміки. Розкриті особливості професійно-орієнтованої вікової динаміки, її етапи, завдання, принципи реалізації у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: динаміка, вікова динаміка, професійне самовизначення, особистість, інтереси, нахили.

В статье проводится анализ теоретических взглядов на проблему профориентационного сопровождения школьников с учетом их возрастной динамики. Раскрыты особенности профессионально-ориентированной возрастной динамики, ее этапы, задачи, принципы реализации в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: динамика, возрастная динамика, профессиональное самоопределение, личность, интересы, наклонности.

The article is an analysis of theoretical perspectives on the problem of vocational support students with their age dynamics. Disclosed features professionally-oriented developmental dynamics, its stages, tasks, principles of implementation in the educational process.

Key words: dynamics, age dynamics, professional self-determination, personality, interests and inclinations.

Питання вивчення особливостей підготовки підростаючої особистості до професійного самовизначення буде актуальним до тих пір, скільки існуватиме проблема вибору професії.

Вибір професії, яка відповідає інтересам, нахилам і особливостям особистості учня – завдання складне. Воно не завжди під силу випускнику, і шкільний психолог чи вчитель тут можуть не тільки допомогти зробити конкретний вибір, але й протягом усіх років навчання цілеспрямовано допомагати формуванню нахилів та любові до певної справи, виду професійної діяльності. Полегшити розв'язати це завдання зможуть знання дорослими особливостей професійно-орієнтованої вікової динаміки.

Проблема професійно-орієнтованої вікової динаміки у вітчизняній психологічній та педагогічній науках у її різних аспектах розкривається через професійні цінності (І.Н.Васильєв, Н.В.Гейжан, М.І.Іванюк);

сукупність мотивів (Т.М.Щеглова, А.П.Сейтешев); глибину та змістовність професійного інтересу (С.П.Крягжде, В.В.Рімкявіченє, П.А.Шавір); процесуальну сторону професійної спрямованості (Н.Ю.Ткачева), привабливість професії (А.А.Реан, М.Х.Титма), професійні плани (наміри) (Є.О.Климов, Ф.З.Кабіров, А.В.Сухарєв). Стосовно професійної спрямованості вивчались питання: професійної орієнтації школярів (О.Є.Голомшток, Є.О.Климов, Б.О.Федоришин, С.М.Чистякова), формування спрямованості учнів ПТУ на робочі професії (Н.Ф.Гейжан, М.І.Іванюк, Н.Г.Ничкало, В.В.Рімкявіченє, Т.В.Скрипченко), професійно-педагогічної (М.В.Вікторова, Н.В.Володіна, О.Р.Ганопольський, Н.Ю.Зубанова, Н.В.Кузьміна, Г.В.Маковець, Л.О.Михайлова, Е.М.Нікіреєв, І.Г.Стотика, О.П.Томашук, Ю.Д.Шелухін, Т.М.Щеглова) та професійно-психологічної (С.В.Яремчук) спрямованості студентів вищих закла-

дів освіти, молодих фахівців (О.Г.Мороз, А.П.Сейтешев).

Проте дослідженню вікової динаміки професійно-орієнтованого розвитку учнів загальноосвітніх закладів не приділялося належної уваги, що й зумовило вибір теми дослідження.

Метою даного дослідження було уточнення поняття «професійно-орієнтована вікова динаміка», аналіз динамічних характеристик розвитку професійних орієнтацій в дитячій школьній віці.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми професійно-орієнтованої вікової динаміки.

2. Уточнити суть та зміст понять «динаміка», «вікова динаміка», «професійно-орієнтована вікова динаміка».

3. Розкрити вікову динаміку розвитку професійно-орієнтованих компетенцій школярів.

Проблема професійно-орієнтованої вікової динаміки тісно пов'язана з проблематикою розвитку професійного самовизначення старшокласників. Вітчизняна психологія має великий досвід у галузі теорії професійного самовизначення і представлена цілою низкою методологічних і загальнотеоретичних досліджень (Г.О.Балл, С.Д.Максименко, В.О.Моляко, В.В.Рибалка, Н.І.Пов'якель, Н.В.Чепелева, Т.С.Яценко, Н.А.Побірченко та ін.). У результаті теоретичного аналізу наукових праць було виявлено багатоплановість у підходах до розгляду проблем самовизначення особистості.

У теоретичних роботах проблему самовизначення найчастіше пов'язують з проблемами розвитку особи і її самосвідомості (Т.М.Афанасьєва, І.І.Чеснокова, В.В.Столін) з проблемами соціальної зрілості й визначення життєвої позиції (А.В.Мудрик, К.А.Абульханова-Славська, Л.І.Анциферова, І.С.Кон), з проблемами самоздійснення і самореалізації особистості (П.П.Соболь, В.Ф.Сафін, І.С.Гічан). У віковій психології проблема самовизначення особистості пов'язується із специфікою юнацького віку, процесами формування світогляду і соціалізації (Р.Бернс, Л.І.Божович, В.І.Журавльов,

А.В.Мудрик, І.С.Кон, П.А.Шавір, А.М.Кухарчук). Ряд авторів розглядають процес самовизначення особистості опосередковано, через інші психологічні феномени. К.А.Абульханова-Славська розглядає самовизначення як внутрішню активність особистості, результатом якої стає формування її життєвої позиції. Л.І.Анциферова аналізує близьке до самовизначення поняття соціального дозрівання. І.І.Чеснокова, у межах концепції самосвідомості особи, виводить близьке за змістом до «самовизначення» поняття «самодетермінації». Через близькі за змістом поняття «саморегуляція», «самореалізація», «самоздійснення» розглядається самовизначення у роботі П.П.Соболя. В.І.Журавльов вводить поняття «життєве самовизначення», Є.І.Головаха – поняття «життєві перспективи», які близькі за змістом до поняття «особистісного самовизначення» у М.Р.Гінзбурга.

Логікою дослідження передбачається розкриття понять «динаміка», «вікова динаміка», «професійно-орієнтована вікова динаміка». Тлумачний словник поняття «динаміка» пояснює як стан руху, хід розвитку чого-небудь. Динамічний аналіз використовується для визначення дії на об'єкт або його складові частини різних впливів, чинників, що залежать від часу. Ці впливи можуть бути циклічними; такими, які раптово виникли; випадковими; будь-яким іншими змінними. Стосовно проблеми формування в учнів професійно-орієнтованих компетенцій вживається термін «вікова динаміка», яка є сукупністю тих поступових змін, які відбуваються в якусь відносно обмежену одиницю часу у структурних компонентах професійного самовизначення особистості і які знаменують її поступальний рух вперед, тобто розвиток. Дані зміни характеризують професійно-орієнтовану вікову динаміку як процес, який обумовлюється віковими та індивідуальними особливостями особистості, а також соціальними чинниками її розвитку.

У професійно-орієнтованій віковій динаміці можна виділити певні етапи, форми і методи її ефективного формування, а саме: 1) емоційно-образний; 2) пропедевтичний; 3)

пошуковий; 4) розвиток професійної самосвідомості; 5) спеціальна підготовка.

Організація роботи з підготовки школярів до вибору професії в рамках певного віку здійснюється з урахуванням своєрідності розвитку дітей на кожному віковому етапі.

Перший етап характерний для дітей старшого дошкільного віку. В цей період в особистості виробляється позитивне ставлення до професії та деякі уміння у певних видах діяльності, що формуються в ігровій діяльності.

Другий етап. Організація професійно-орієнтованого середовища в початковій школі.

Орієнтувальна основа дослідження:

- виявлення в учнів здатності до встановлення зв'язків з оточенням (контактність, особиста сумісність в близькому середовищі);
- розвиток умінь виділяти і формулювати задачу, планувати її розв'язання (математичну, побутову, економічну тощо);
- сформованість внутрішніх дій (уявлення, уява, образне мислення);
- доведення до кінця розпочатої справи;
- спостережливість, уважність;
- пізнавальний інтерес, мотиви вибору знань.

Критерії розвитку здатності до вибору орієнтирів для створення образу професійного "Я": потреба щоденно пізнавати і вивчати себе, світ навколо себе (запитання); вироблення звички навчальної праці; набуття умінь економити час; уважність до змін в оточенні, до пізнавальної новизни; навчальність способу складання власних завдань, виявленню задач; задоволеність навчанням і його результатами; потреба в самостійному виправленні помилок; володіння діями самоконтролю і самооцінки; схильність до дослідництва; прийняття й усвідомлення своїх обов'язків; розуміння правил поведінки; спостережливість і уважність в процесі навчання і під час дозвілля.

Матеріалом дослідження може служити зміст навчального матеріалу, в контексті якого розкриваються особливості трудової та професійної діяльності, виділяються ознаки професії, якості особистості. Особливим матеріалом є інтегрований навчально-розвивальний

зміст, на основі якого розробляються цілеспрямовані професійно-орієнтаційні ситуації розвитку. Інтегрований навчально-розвивальний зміст складають навчальну дисципліну з професійно-орієнтаційним спрямуванням. Така навчальна дисципліна може складати базу для створення професійно-орієнтованого середовища.

Мета професійно-орієнтованого супроводу школярів I-IV класів - подальший розвиток потреби в навчальній, суспільно корисній праці, ознайомлення зі світом професій, оволодіння деякими доступними елементами праці з різних професій, формування інтересу до них. Вона відповідає первинному етапу професійного самовизначення школярів, умовно названому актуалізацією проблеми вибору професії, суть якої у формуванні у дітей етичних, ідейних основ вибору професії, суспільно значущих мотивів трудової діяльності і первинного інтересу до яких-небудь професій.

Профорієнтаційна робота в молодших класах полягає в основному в проведенні професійної освіти. У вчителя є можливість почати вивчення дітей (завдатків, інтересів) в цілях їх подальшої професійної орієнтації.

Третій етап. Організація професійно-орієнтованого середовища в основній школі

Основні завдання:

- цілеспрямовано ознайомлювати учнів з професіями, які користуються попитом на загальному та місцевому ринку праці, розвивати інтерес до них;

- формувати ціннісні орієнтації, мотивацію самопізнання, установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю;

- формувати вміння самооцінки й самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості;

- удосконалювати практичні трудові навички, необхідні для вирішення нагальних життєвих питань;

- ознайомити учнів з основами вибору професії, кваліфікаційними ознаками професії (знання, необхідні для правильного вибору професії, розвиток умінь співвіднести свої індивідуальні особливості з вимогами, які пред'являє сфера праці, що обирається);

■ розвивати професійно важливі якості, необхідні для оволодіння професією, що обирається, у відповідності з потребами конкретного економічного району;

■ створювати умови для оволодіння учнями методиками самопізнання, формувати адекватну самооцінку учнями своїх якостей в плані особистісно привабливої сфери праці.

Критерії розвитку здатності до вибору орієнтирів для створення образу професійного “Я”: сформованість у підлітків професійної спрямованості, тобто мотивів вибору професії, привабливої для себе й потрібної на ринку праці; вибір напрямку (профілю) навчання, продовження освіти у 8-9 класах; сформованість в учнів професійної самосвідомості, тобто вміння співвідносити ринкові потреби в кадрах зі своїми ідеалами, уявлення про цінності зі своїми реальними можливостями.

Роль підліткового віку в даному процесі важко переоцінити, враховуючи такі показники психологічного розвитку, як мотивація до самопізнання і самовдосконалення, саморегуляція, уявлення про себе і самооцінка, часова перспектива, світосприйняття і система цінностей. Підлітковий період за словами Е.Ф. Зеєра, – це період первинної, амбівалентної оптації. В цьому віці закладаються основи морального ставлення до різних видів праці, відбувається формування системи особистісних цінностей, які визначають вибіркове відношення підлітків до різних професій [4, с. 70-71].

Диференційоване ставлення до різних навчальних предметів, заняття в різноспрямованих гуртках формує у підлітків навчально професійні наміри і професійно орієнтовані мрії. Ці орієнтації сприяють появі нових професійно орієнтованих мотивів навчання, ініціюють саморозвиток якостей, здібностей, які властиві представникам бажаних професій [4, с. 44].

Л.І. Божович підкреслювала, що самовизначення підлітків являє собою “афективний центр” їх життєвих ситуацій. Саме в цей період активно формується самосвідомість, виробляється особиста незалежна система самооцінки, все більше розвиваються здібності

проникнення в свій особистий світ, визначаються ціннісні орієнтації, складається життєва позиція [2, с. 35-36].

У підлітковому віці закладаються основи морального ставлення до різних видів праці, відбувається формування системи особистісних цінностей, які визначають вибіркове ставлення підлітків до різних професій.

Наслідування зовнішніх форм поведінки дорослих призводить до того, що хлопці-підлітки орієнтуються на професії “справжніх чоловіків” - людей вольових, сміливих (льотчик, автогонщик і т.ін.). Дівчата починають орієнтуватись на професії “справжніх жінок” - привабливих, цікавих (топ-модель, співачка, телеведуча і т.п.). Орієнтація на романтичні професії складається під впливом засобів масової інформації. Диференційоване ставлення до різних учбових предметів формує у підлітків учбово-професійні нахили та професійно орієнтовані мрії. Ці орієнтації сприяють саморозвитку якостей, здібностей, притаманних представникам бажаних професій. Зразки бажаного майбутнього, професійні мрії стають психологічними штрихами професійного самовизначення.

Четвертий етап. Організація професійно-орієнтованого середовища у старших класах

Основні завдання:

■ формувати у майбутніх випускників ставлення до себе як суб’єкта професійного самовизначення, професійної діяльності;

■ удосконалювати вміння учнів зіставляти вимоги, необхідні для набуття конкретної професії з власними можливостями та кон’юнктурою на ринку праці;

■ збагачувати способами здобуття знань й умінь, необхідних для оволодіння майбутньою професією; створювати умови для випробування своїх здібностей у різних видах трудової діяльності;

■ розвивати способи адаптації до умов майбутньої професійної діяльності, її норм та цінностей, тобто до успішного входження в сучасний ринок праці.

Критерії розвитку здатності до вибору орієнтирів для створення образу професійного “Я”: уточнення соціально-професійного статусу учня; професійне самовизначення, сформованість у нього соціально-психологічної

готовності до зміни професійної спрямованості та переорієнтації на суміжні професії, інші види діяльності.

Найважливіше завдання юнацького віку - вибір професії. Професійні плани юнаків розмиті, аморфні, мрійливі. Вони найчастіше уявляють себе в різних емоційно привабливих професійних ролях, проте психологічно обгрунтованого вибору професії зробити не можуть. Незадоволення майбутнім стимулює розвиток рефлексії - усвідомлення власного "Я" ("Хто я? Які мої здібності? Які мої життєві ідеали? Ким я хочу стати?"). Самоаналіз стає психологічною основою віддаленого професійного самовизначення для багатьох юнаків. На основі оцінки своїх здібностей, можливостей, нахилів, престижу професії та її зросту, а також соціально-економічної ситуації насамперед самовизначаються відносно шляхів отримання професійної освіти та резервних варіантів трудової діяльності.

Для вітчизняних вчених-дослідників серед актуальних проблем у галузі професійної орієнтації учнівської молоді існує багато невирішених завдань. Ці завдання наскрізь пронизує проблема професійно-орієнтованої вікової динаміки, яка створює можливості для створення та впровадження профорієнтаційних технологій у навчально-виховний процес. Вікова динаміка формування професійно-орієнтованих компетенцій у дітей шкільного віку може бути описана у трьох хронологічно визначених етапах: пропедевтичний, пошуковий та етап розвитку професійної свідомості. Професійно-орієнтована вікова динаміка детермінована зміною ставлення особистості до себе як до суб'єкта професійного самовизначення та зміною критеріїв до цього ставлення.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку психологічного пізнання вважаємо теоретичне дослідження соціально-

психологічних механізмів формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення з урахуванням особливостей професійно-орієнтованої вікової динаміки.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М., 1968. - 464 с.
 2. Божович Л.И. Проблемы развития мотивационной сферы ребёнка// Изучение мотивации поведения детей и подростков. - М., 1972. - С. 35-36.
 3. Ериксон Е. Идентичность: юность и кризис - М., 1996. - 344 с.
 4. Зеер Э.Ф. Психология профессий. - Екатеринбург, 1999. - С. 70-71.
 5. Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. - М.: Знание -1983. - 96 с.
 6. Крягжде С.П. Психология формирования профессиональных интересов. - Вильнюс. - 1981. - 196 с.
 7. Маслоу А. Самоактуализация. // Психология личности: Тексты. - М., 1982. - С.108-117.
 8. Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. - 2004. - Додаток до випуску 2. - 131 с.
 9. Побірченко Н.А. Учнівська молодь і професії ринкової економіки. - К., 1998. - 206 с.
 10. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. - М., 1996. - 256 с.
 11. Сергеєнкова О.П. «Я» організовує своє навчання і дозвілля. - К., 2001.- 112 с.
 12. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. - Ростов н/Д. - 2003.-544 с.
- Стаття надійшла до редакції 07.11.2011*